

НОВА ІСТОРІЯ

УДК 94 (477.7) «1770/1850» : 35

DOI: <https://doi.org/10.33782/2708-4116.2026.4.459>

*Iryna Savchenko**

LOCAL GOVERNMENT BODIES IN SOUTHERN UKRAINE: THEIR FORMATION, DEVELOPMENT AND THE IMPACT OF COLONISATION POLICY (1770s – MID-19TH CENTURY)

Abstract: This article is devoted to a comprehensive study of the formation and evolution of the imperial system of urban administration in southern Ukraine from the 1770s to the mid-19th century. The author examines the development of the urban administrative network as an integral tool of imperial development of newly acquired territories, which took place in parallel with the abolition of the autonomy of the Zaporizhzhia Sich and the start of intensive colonisation of the region.

The article demonstrates the limitations of the network of municipal self-governing bodies in the Azov and Novorossiysk provinces due to the newness of the towns, and the strengthening of the authority of state administrative bodies within them. A separate aspect of the study is the introduction of the 'Regulations for the Administration of Provinces' of 1775, which laid the foundations for a complex imperial urban administration in the Katerynoslav Viceroyalty and the Tavria Region in 1783-1784. The article argues that the Russian government's desire to expand the network of municipal institutions led to the introduction of magistrates, town halls, civil courts and orphan courts in the early 1780s, even in towns that lacked the necessary economic conditions for this. The author emphasises that the authorities established under the 'Charter Granted to the Towns' of 1785 in southern Ukraine prioritised financial and economic management.

This article examines the stabilisation of the administrative system following the establishment of the Katerynoslav, Kherson and Tavria governorates in 1802-1803. It is demonstrated that increased state centralisation and the emergence of specialist ministries led to a weakening of genuine self-government: a significant proportion of powers was transferred to specialised departmental committees (for construction, roads, etc.). Particular attention is paid to the systemic 'flaw' in the election of representatives to local government bodies, caused by an acute shortage of the commercial and industrial population. The study also highlights the factors that hampered the development of civic initiatives: strict control by the local administration, arbitrary interference by governors in urban development, and the prevalence of corruption.

Keywords: Southern Ukraine, municipal authorities, urban self-government, magistrate, town hall, six-member council, city

* *Savchenko Iryna* – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor at the Department of Ancient and Modern History of Ukraine and Methods of Teaching History, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine); ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6914-5898>; e-mail: savchenkoiryna2017@ukr.net

*Ірина Савченко**

МІСЬКІ ОРГАНИ ВЛАДИ ПІВДЕННОЇ УКРАЇНИ: ФОРМУВАННЯ, РОЗВИТОК ТА ВПЛИВИ КОЛОНІЗАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ (1770-ті – СЕРЕДИНА 19 СТОЛІТТЯ)

Анотація: Стаття присвячена комплексному дослідженню процесів становлення та еволюції імперської системи міського управління на Півдні України у період з 1770-х років до середини 19 ст. Авторка розглядає розбудову міської управлінської мережі як невід'ємний інструмент імперського освоєння новопридбаних територій, що відбувалася паралельно з ліквідацією автономії Запорізької Січі та початком інтенсивної колонізації регіону.

У статті продемонстровано обмеженість мережі міських самоврядних установ в Азовській і Новоросійській губерніях через новизну міст, та посилення в них влади державних органів управління. Окремим аспектом дослідження є запровадження «Установлення з управління губерніями» 1775 року, що заклало підвалини розгалуженого імперського міського управління у Катеринославському намісництві та Таврійській області у 1783–1784 роках.

Стаття доводить, що прагнення російського уряду розширити мережу міських установ визначило введення магістратів, ратуш, словесних і сирітських судів на початку 1780-х років навіть у містах, які не мали для того відповідних економічних умов. Авторкою підкреслено, що органи влади, введені за «Жалуваною грамотою містам» 1785 року на Півдні України, пріоритетним напрямом діяльності мали фінансово-господарське управління.

У статті наголошено на стабілізації адміністративної системи після утворення Катеринославської, Херсонської та Таврійської губерній у 1802–1803 роках. Доведено, що посилення державної централізації та поява профільних міністерств спричинили слабшання реального самоврядування: значна частина повноважень перейшла до спеціалізованих відомчих комітетів (будівельних, дорожніх тощо). Окрему увагу приділено системній «хворобі» виборності до органів самоврядування через гострий дефіцит торговельно-промислового населення. Також висвітлено фактори, що гальмували розвиток ініціативи містян: жорсткий контроль з боку місцевої адміністрації, суб'єктивне втручання губернаторів у благоустрій і поширення корупції.

Ключові слова: Південна Україна, міські органи влади, міське самоврядування, магістрат, ратуша, шестигласна дума, місто

* Савченко Ірина Володимирівна – кандидатка історичних наук, доцентка кафедри давньої і нової історії України та методики навчання історії, Запорізький національний університет (Запоріжжя, Україна); ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6914-5898>; e-mail: savchenkoiryna2017@ukr.net

Вступ. Останні десятиріччя 18 – перша половина 19 ст. стали часом формування та інтенсивного розвитку імперської системи міського управління на Півдні України. Втілення планів щодо виходу до Чорноморського узбережжя у другій половині 18 ст. супроводжувалося спершу обмеженнями, а згодом і ліквідацією Запорізької Січі, паралельно – активною колонізацією й імперським освоєнням новопридбаних територій. Одним із важливих напрямів колонізаційної політики стало розширення мережі міст, покликаних слугувати осередками нової влади у регіоні. До цих по більшості новозаснованих міст з часом «долучилися» й міста Кримського півострова, чия історія бере початок ще з середньовіччя або й античності.

Водночас, з різним ступенем урахування особливостей соціально-економічного розвитку міст, у них створювалися державні та самоврядні міські органи влади. Упродовж 19 ст. імперська система міського управління продовжувала розвиватися, поступово ускладнюючись відповідно до особливостей адміністративного й економічного розвитку регіону. Вона ставала важливою складовою розвитку міст, впливаючи на їх соціально-економічний розвиток і формування міської ідентичності, залишаючись при цьому частиною колонізаційної політики.

Аналіз розвитку органів міської влади в останньої третини 18 – першої половини 19 ст. дозволить глибше, з одного боку, зрозуміти завдання та методи імперської політики щодо їх розбудови, з іншого – прослідкувати особливості становлення традиції міського самоврядування в регіоні. Тож *метою статті* є аналіз формування та розвитку міських органів влади Південної України від 1770-х років до середини 19 ст. та висвітлення впливу на них колонізаційної політики.

Огляд літератури. Проблематика міської публічної влади, особливо самоврядування Півдня України все більше привертає увагу дослідників, і на сьогодні історична наука вже має низку спеціальних праць з цієї тематики. Серед сучасних досліджень варто виокремити дисертацію О. Двуреченської¹, присвячену формуванню, структурі та напрямам діяльності органів міського самоврядування Катеринослава, а також працю О. Марченка² про міське самоврядування Півдня України другої половини 19 ст.

Регіональний вимір на прикладі взаємин військових губернаторів з місцевим самоврядуванням Миколаєва проявлено Л. Левченко³. Ґрунтовним є доробок О. Черемісіна, який у серії праць висвітлив організаційні, фінансові та правові аспекти функціонування органів самоврядування південноукраїнських міст кінця 18 – початку 20 ст.⁴ Окремі

¹ Двуреченська О.С. Органи міського самоврядування Катеринослава: формування, структура та напрями діяльності (кінець XVIII – початок XX ст.): дис... к. іст. н: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2007. 223 арк.

² Марченко О.М. Міське самоврядування на Півдні України у другій половині XIX ст.: автореф. дис... к. іст. н: 07.00.01. Одеса, 1997. 17 с.

³ Левченко Л.Л. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805-1900): навч. посіб. Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2006. 297 с., іл., табл.

⁴ Черемісін О.В. Міське самоврядування на Півдні України 1775-1917 рр. Херсон: «Олді-плюс», 2017. 582 с.; Черемісін О.В. Історичні умови організації місцевим самоврядуванням Херсона медичної допомоги населенню в кінці XVIII – початку XX ст. *Краєзнавство*. 2011. № 2. С. 138-147; Черемісін О.В. Особливості організації адміністративного і муніципального управління Південною Україною в кінці XVIII – початку XIX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного ун-ту*. 2012. Вип. XXXII. С. 106-111; Черемісін О.В. Фінанси міського самоврядування Півдня України в кінці 18 – першій половині 19 ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного ун-ту*. 2012. Вип. XXXIII. С. 113-121.

питання з введення міських органів влади за «Установленнями з управління губерніями» 1775 року розглянуто І. Савченко⁵.

У той же час поза увагою дослідників залишилося комплексне висвітлення еволюції міських органів влади, як державних, так і самоврядних від початку їх активного формування – 1770-х років до середини 19 ст.

Виклад основного матеріалу. Нагальна потреба російського уряду в закріпленні військової й адміністративної присутності у регіоні, та його економічному освоєнні, спричинила справжній «бум» заснування міст на півдні України упродовж 1770–80-х років. За проектами губернаторів 1770-х років мали з'явитися міста Павлоград, Марієнполь, Олександрівськ, Катеринослав в Азовській губернії та Новопавлівськ, Інгульськ, Сакасагань, Слов'янськ у Новоросійській⁶. Міста поставали як адміністративні та військові центри, а також відігравали роль осередків суднобудування – як Херсон, а згодом Миколаїв, – або торгівлі. Поспішність, з якою місцева адміністрація визначала місце та зводила нові міста, інколи призводила до прорахунків щодо їхнього розташування та перспектив розвитку, як це сталося, наприклад, зі Слов'янськом Новоросійської губернії чи Катеринославом І Азовської губернії.

Попри свою новизну, ці міста невідкладно включалися до адміністративного устрою. Здебільшого міста поставали як центри новостворених повітів, де розміщувалися провінційні/повітові воєводські канцелярії та земські комісари. Частина міст, історія яких розпочалася раніше прищвидшеного освоєння колишніх Запорізьких Вольностей, мала власні органи самоврядування вже у 1770-х – на початку 1780-х років. До таких міст належали Кременчук, Єлисаветград, Новомиргород Новоросійської губернії⁷. У них міське управління здійснювали магістрати. Основним завданням магістратів були фіскальні функції, а крім того, в їхньому віданні перебували карний і цивільний суд, фінансові та господарчі справи⁸.

У частині міст/містечок Азовської та Новоросійської губерній, через їх новизну та відсутність усталеного міського населення, органи самоврядування були відсутні, і провідну роль в управлінні ними відігравали державні адміністративно-військові структури, такі як: коменданти, городничі або воєводські канцелярії. Так, управління Покровськом здійснював комендант, а Новим Кодаком – городничий. Без окремих міських органів управління, маючи лише воєводські канцелярії та/або земських комісарів, залишалися такі міста й містечка Азовської та Новоросійської губерній, як Крюків, Новоархангельськ, Нікополь.

Новий етап у формуванні системи органів міського управління розпочався з введенням на Півдні України у 1783 р. «Установлень з управління губерніями». Реформа довго відкладалася генерал-губернатором Г. Потьомкіним через політичну та соціально-

⁵ Савченко І.В. Адміністративно-територіальний устрій Катеринославського намісництва (1783-1791 рр.). Південна Україна XVIII – XIX століття. *Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорозького державного ун-ту*. 2003. Вип. 7. С. 192-209; Савченко І.В. До історії місцевих органів управління Таврійської губернії (1783-1800 рр.). *Студії з історії Степової України*. Вип. 1. Запоріжжя, 2003. С. 65-72.

⁶ Савченко І.В. Адміністративно-територіальний устрій Катеринославського намісництва... С. 203.

⁷ Макидонов А.В. Персональний состав административного аппарата Новороссии XVIII века: [справочник]. Запорожье: Просвіта, 2011. С. 33-37.

⁸ Ерошкин Н.П. История государственных учреждений в дореволюционной России. Москва: «Наука», 1981. С. 100.

економічну специфіку регіону. Однак із поширенням реформи на Гетьманщину та анексією Кримського ханства її впровадження стало терміновим. Водночас з введенням нового адміністративного устрою знов загострилося питання забезпечення його повітовими центрами. Тож місцева влада швидко ініціювала створення нових міст на місці шанців, сіл і слобод, таких як: Олександрівськ, Донецьк⁹, Павлоград.

Згідно з «Установленнями», у містах запроваджувалися магістрати, словесні та сирітські суди, а в посадах – словесні суди й ратуші. Відповідно до проекту устрою Катеринославського намісництва міські органи самоврядування створювалися у населених пунктах, що вже мали в минулому хоч якийсь час існування у статусі міста та/або відповідне торговельно-ремісничє населення. Тож магістрати, словесні та сирітські суди мали бути утворені у Новомосковську, Кременчуці, Полтаві, Костянтинограді, Таганрозі, Херсоні, Ольвіополі, Єлисаветграді та Бахмуті¹⁰. Крім того, відкривалися ратуші у містечках Крилів і Новомиргород. Такі міста як Костянтиноград, Бахмут, Ольвіополь не мали на той час численного населення, та місцева адміністрація розраховувала на їх швидке зростання через владне регулювання. Його заходами мали бути переселення купців із невеликих населених пунктів і зарахування казенних селян до торговельно-промислових станів нових міст¹¹.

Прагнення російського уряду розширити мережу міських самоврядних установ обумовило надання генерал-губернатору указом від 22 січня 1784 р. права засновувати ратуші у шанцях, містечках і слободах за умови наявності там достатньої кількості мешканців¹². У 1785 р. за пропозицією І. Синельникова ратуші та словесні суди запроваджувалися в шанцях Павловському, Архангельському, у фортецях Святого Дмитра Ростовського, Олександрівській Новомосковського повіту й у містечку Крюкові. Були й ініціативи від самих мешканців міст/містечок: у 1784 р., за проханням купецтва та ремісників, ратуша і словесний суд утворювалися також у містечку Петриківці¹³. Отже, станом на 1786 р. у Катеринославському намісництві діяли одинадцять магістратів і вісім ратуш, а також «грецький» і «римський» суди¹⁴.

Відповідно до «Установлень управління губерніями» магістрати вводилися і в створеній на місці Кримського ханства Таврійській області. За даними на 1784 р., магістрати були засновані у містах Сімферополі, Севастополі, Євпаторії, Перекопі, Левкополі та Боспорі. Їх структура відповідала положенням «Установлень» 1775 року, однак у 1787 р. у зв'язку «з новизною міст» до складу кожного з магістратів було додано по одному секретарю та збільшено витрати на канцелярських службовців¹⁵. Окремими іменними указами у 1784 р. вводилися також словесні суди у Карасубазарі та Сімферополі, сирітські суди у Бахчисараї, Сімферополі, Євпаторії, Левкополі та Перекопі¹⁶.

⁹ Не плутати із сучасним Донецьком, який виник на місці заснованої у 1869 р. Юзівки. У даному випадку йде мова про колишнє с. Підгірне, яке у 1784 р. було перейменовано на м. Донецьк, або Донецьке (центр Донецького повіту Катеринославського намісництва), яке у 1817 р. перейменоване на Словяносербськ. – *Прим. ред.*

¹⁰ Російський державний архів давніх актів (РДАДА). Ф. 16. Оп. 1. Спр. 799. Част. 1. Арк. 165-170.

¹¹ *Ibid.* Арк. 168.

¹² Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ). Собрание Первое. Санкт-Петербург: Типография Второго Отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. Т. XXII. С. 13.

¹³ РДАДА. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 693. Част. 3. Арк. 282-283.

¹⁴ Савченко І.В. Адміністративно-територіальний устрій Катеринославського намісництва... С. 199.

¹⁵ Савченко І.В. До історії місцевих органів управління Таврійської губернії... С. 69.

¹⁶ РДАДА. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 962. Част. 2. Арк. 184-187.

Відповідно до «Установлення», до компетенції магістратів і ратуш належало здійснення судочинства щодо кримінальних і цивільних справ міського населення. Ними виконувалися також окремі питання господарчого управління. Сирітський суд відав справами опіки над вдовами та малолітніми сиротами¹⁷; до його складу входили міський голова, два члени магістрату та міський староста. Словесний суд розглядав дрібні цивільні тяжби, а до його складу входили старости, судді та писар.

Паралельно здійснювалося введення нових органів поліцейського управління згідно з «Уставом благочиння, або поліцейського» 1782 року. Відповідно до його положень, у містах створювалися управи благочиння, до обов'язків яких належали підтримання порядку, нагляд і примушування мешканців до виконання законів, а також опіка над міським благоустроєм і торгівлею¹⁸. Установу очолював городничий, якому допомагали пристави з карних і цивільних справ. Безпосередньо у місті поліцейський нагляд здійснювали пристави, квартальні наглядачі та поручики. Управи благочиння запроваджувалися в усіх повітових містах Катеринославського намісництва, незалежно від їх розміру та структури і місцева адміністрація уважно слідкувала за тим, щоб якнайшвидше вводити нові поліцейські органи там, де виникала до цього потреба. Так, у 1785 р. було затверджено штат управи благочиння в Кременчуці у зв'язку з активним розвитком міської торгівлі¹⁹.

Наступним етапом формування міського управління стало запровадження урядом у 1785 р. на території Південної України положень «Грамоти на права і вигоди містам Російської імперії». Відтоді господарче та фінансове управління у містах зі значною кількістю торговельно-промислового населення переходило до органів самоврядування – загальних зборів, загальної та шестигласної думи.

Станом на 1785 р. «Грамота на права і вигоди містам» була поширена на 19 міст Південної України, з них 9 міст – з правами повного самоврядування (Херсон, Маріуполь, Бахмут, Новомосковськ, Павлоград, Єлисаветград, Ольвіополь, Сімферополь, Севастополь), 10 – спрощеного самоврядування (Олександрівськ, Слоб'яносербськ, Берислав, Новогеоргіївськ, Олександрія, Карасубазар, Олешки, Євпаторія, Бахчисарай, Балаклава). Протягом кінця 18 – першої половини 19 ст. міське положення було поширене ще на 12 міст: Феодосію (1787), Миколаїв (1789), Очаків (1792), Овідіополь (1793), Одесу (1794), Вознесенськ (1795), Оріхів (1801), Аккерман (1812), Керч (1821), Ногайськ (1821), Бердянськ (1827), Ялту (1837)²⁰.

Аналіз справ шестигласних дум дозволяє встановити, що найзначнішу частку в їхній діяльності у кінці 18 ст. становили питання фінансового управління містом і справи переведення містян до іншого стану (міщан, купців)²¹. Вони відповідали за видачу коштів на різноманітні господарчі потреби й утримання органів управління, а також вели фінансову документацію. Питома частина роботи шестигласних дум зводилася до відкриття нових ярмарків, торгів, питних закладів тощо.

¹⁷ Адміністративний устрій Південної України (середина XVIII – перша половина XIX століття). Джерела з історії Південної України. Т. 1. Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2005. С. 50.

¹⁸ *Ерошкин Н.П.* История государственных учреждений в дореволюционной России... С. 119.

¹⁹ РДАДА. Ф. 16. Оп. 1. Спр. 693. Част. 2. Арк. 222.

²⁰ *Черемісін О.В.* Міське самоврядування на Півдні України 1775-1917 рр.... С. 141.

²¹ Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 4. Оп. 1. Спр. 2. Арк. 1-90.

Павло І скасував реформи Катерини II у міському самоврядуванні: були ліквідовані міські думи, а діяльність магістратів і ратуш централізована. З приходом до влади Олександра I було проведено низку адміністративно-територіальних реформ, з якими відбувалася стабілізація місцевого адміністративного устрою та органів самоврядування. У 1802-1803 рр. на Півдні України було створено три губернії: Катеринославську, Херсонську, Таврійську. У містах поновлено положення «Грамоти містам» 1785 р. (хоча і в неповному обсязі). Водночас для посилення розвитку торгівлі вводяться градоначальства у перспективних, з точки зору уряду, містах²².

У першій половині 19 ст. адміністративно-господарче та фінансове управління містами Південної України здійснювали загальні й шестигласні думи та підпорядковані їм адміністративні установи. Утім, упродовж цього періоду активність загальних дум знижувалася, а їхні члени залучалися шестигласною думою часто для виконання окремих доручень. У 1832 і 1842 рр. російським урядом було видано Зводи законів, у яких детально регламентувалися обов'язки міських органів самоврядування.

Звід законів 1832 р. поділяє обов'язки дум на чотири групи: 1) громадські справи; 2) міське господарство; 3) торговельна поліція; 4) казенні справи²³. До громадських справ відносилися вибори, клопотання до губернського правління щодо міських потреб, опис та оцінка майна, що відводилося до продажу, тощо. До справ міського господарства належало управління міською громадською власністю, піклування щодо продовольчих припасів у місті. До сфери поліцейських функцій входили контроль щодо здійснення торгівлі, видача свідоцтв і патентів. До кола казенних справ входили розкладка та збір державних і міських зборів, введення рекрутської повинності. З економічним розвитком міст сфера діяльності дум розширялася. Однак, введення міністерств і централізація державного управління обумовили водночас і звуження повноважень дум щодо управління життєдіяльністю міста. У першій половині 19 ст. у містах з'являлися численні комітети, які були місцевими органами міністерств. До їх відомства переходили найрізноманітніші обов'язки, які раніше мали виконуватися думами.

При Олександрі I у містах Південної України з'явилися комітети із зрівняння міських повинностей²⁴. У другій чверті 19 ст. перелік комітетів став більш різноманітним: з'явилися будівельні комітети, комітети щодо мостових справ. Всі ці зміни звужували поле діяльності міських самоврядних органів.

У невеликих містах і містечках адміністративно-господарче та фінансове управління покладалося на ратуші, які виконували також судочинні функції. Сфера діяльності й обов'язки ратуш були подібні до тих, які встановлювалися законодавством для дум. До складу ратуш входили бургомістри, які очолювали їх діяльність, і 2-3 ратмани. Значною мірою діяльність ратуш впродовж першої половини 19 ст. була зосереджена на фінансальних функціях²⁵.

Як і у 18 ст., на початку 19 ст. російський уряд прагнув розширювати у південноукраїнському регіоні мережу міських органів самоврядування. Під час

²² Адміністративний устрій Південної України (середина XVIII – перша половина XIX століття)... С. 254-257.

²³ Дитятин И. И. Устройство и управление городов в России. Санкт-Петербург, 1875. Т. 1. С. 174.

²⁴ ДАОО. Ф. 1. Оп. 191. Спр. 42. Арк. 133-144.

²⁵ Державний архів Запорізької області (ДАЗО). Ф. 1. Оп. 1. Спр. 22. Арк. 17; ДАЗО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 526. Арк. 67; ДАЗО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 530. Арк. 2-3; ДАЗО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 568. Арк. 2-9.

формування штатів новостворених губерній мешканці Павлограда звернулися до вищих органів влади з проханням заснувати у місті ратушу. Це прохання зацікавило російський уряд, який надіслав цивільним губернаторам наказ подати пропозиції щодо того, де, на їхню думку, слід також відкрити ратуші чи магістрати²⁶.

Зібрані губернаторами відомості виявилися доволі невтішними: вони засвідчували відсутність потреби у відкритті в краї нових ратуш, чи, тим більше, магістратів. Згідно з рапортами губернаторів, більшість міст цих губерній мала незначну кількість торговельно-промислового населення. Більше того, з огляду на особливості соціального складу міст Південної України поставало питання про ліквідацію окремих ратуш. Так, Таврійський губернатор запропонував скоротити кількість ратуш і магістратів: на його думку, через незначну кількість купців і міщан слід було ліквідувати магістрат у Карасубазарі, підпорядкувавши населення цього міста Сімферопольському магістрату²⁷.

Зазначимо, що брак купців і міщан у невеликих містах і посадах, які на початку 19 ст. становили більшість міських населених пунктів Південної України, зменшував ефективність органів самоврядування й ускладнював проведення виборів через відсутність кандидатів на виборні посади органів міського самоврядування. Так, за даними 1823 р., на виборні посади Олександрівської ратуші балотувалася «більша частина таких осіб, які перебували під судом, і які на основі 52 і 86 статей Градського положення не можуть бути допущені до виборів»²⁸.

На думку О. Черемісіна, населення південноукраїнських міст неоднозначно ставилося до органів міського самоврядування та їх членів, сприймаючи часто службу як важку повинність. Це було пов'язано, перш за все, з невизначеністю самої центральної влади стосовно принципів побудови та сфери діяльності муніципальних органів влади²⁹. Вторинність в її очах інтересів самих міст на користь державних установ і запитів применшувала значення органів самоврядування для самих містян. Водночас, за спостереженнями дослідника, серед чиновників та обраних представників міської влади було і чимало таких, хто самовіддано працював на своїх посадах.

Проте розвитку самостійності й ініціативності міських органів самоврядування заважали адміністративний контроль та опіка від державних органів влади. Так, херсонські губернатори займалися замість міських органів влади благоустроєм, таврійські губернатори прямо вказували муніципалітетам, скільки грошей потрібно виділяти на військове утримання, а генерал-губернатори, які мешкали в Одесі, виявляли зайву ініціативу в суто міських справах³⁰. Органи місцевого самоврядування у Миколаєві діяли під жорстким контролем військової адміністрації та фактично виконували її розпорядження³¹.

При цьому віддаленість Південної України від імперського центру, дефіцит чиновництва й, очевидно, короткотривалість існування міського самоврядування у регіоні посилювали розвиток корупції та хабарництва в органах міської влади. Міські очільники, які

²⁶ ДАОО. Ф. 1. Оп. 219. Спр. 18. Арк. 229.

²⁷ Ibidem.

²⁸ ДАЗО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 152. Арк. 1, 12, 38-39.

²⁹ Черемісін О.В. Міське самоврядування на Півдні України 1775-1917 рр.... С. 177.

³⁰ Ibid. С. 200.

³¹ Левченко Л.Л. Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства...

часто діяли разом з органами поліції, вдавалися до маніпуляцій із земельною власністю міста, податками та зборами з містян, проведенням відкупів тощо. Широкі можливості відкривалися для зловживань під час переписування до міських станів, видачі торгових посвідчень, проведення будівельно-ремонтних робіт тощо³².

Висновки. Таким чином, упродовж 1770-х – першої половини 19 ст. мережа міських органів влади мала прискорений час формування та розвитку. Прагнення російського уряду максимально швидко сформувати на Півдні України мережу міст, як опорних пунктів імперської влади, зумовило інтенсивне введення в них міських органів управління у 1770-х–1790-х роках. У цей час в містах вводяться магістрати та ратуші, а згодом органи самоврядування за «Грамотою містам» 1785 р. Місцева адміністрація звертається до пошуку можливостей введення нових міських органів самоврядування. Зі стабілізацією адміністративного устрою та зростанням впевненості у регіоні на початку 19 ст. ставлення імперської влади до розширення мережі міських органів влади стає більш амбівалентним. При бажанні збільшити кількість магістратів і ратуш зростає увага до реальних потреб у них.

У першій половині 19 ст. компетенція міських органів влади деталізується, що закріплюється на законодавчому рівні, зокрема у зводах законів. При цьому з розвитком міністерської системи та створенням численних комітетів у містах дещо звужується компетенція органів міського самоврядування. «Новизна» більшості міст Південної України робила їх органи влади більш залежними від державних владних структур, особливо в останній чверті 18 – перших десятиріччя 19 ст., що ще більше затягувало набуття ними управлінської самостійності. Це, а також віддаленість від центрів імперського контролю, посилювало системні хвороби міських органів влади (байдужість до міських справ, хабарництво, корумпованість). Утім це не перекреслювало бажання міст і міських органів влади до саморозвитку.

Заява про відсутність конфлікту інтересів. Авторка заявляє, що не має жодного реального чи потенційного конфлікту інтересів (фінансового, професійного, особистого або інституційного), який міг би вплинути на результати дослідження, їх інтерпретацію або подання матеріалу в цій публікації.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Джерела

- Адміністративний устрій Південної України (середина XVIII – перша половина XIX століття). Джерела з історії Південної України. Т. 1. Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2005. 528 с.
- Державний архів Запорізької області. Ф. 1 «Олександрівська міська ратуша», 1777, 1794–1866 рр.
- Державний архів Одеської області (ДАОО). Ф. 1 «Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора», 1796–1874 рр. Оп. 191 «Опис справам Новоросійського та Бессарабського генерал-губернатора з 1830 по 1859 р.».
- ДАОО. Ф. 1. Оп. 219 «Опис і алфавіт справам Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора з 1803 по 1823 р.»
- ДАОО. Ф. 4 «Одеська міська дума», 1795–1919 рр.
- Полное собрание законов Российской империи. Собрание Первое. Санкт-Петербург: Типография Второго Отделения Собственной Е.И.В. Канцелярии, 1830. Т. XXII. С. 13.
- Російський державний архів давніх актів. Ф. 16. «Розряд XVI. Внутрішнє управління – колекція» (1555–1868).

³² Черемісін О.В. Міське самоврядування на Півдні України 1775–1917 рр.... С. 180.

Література

- Двуреченська О.С.** Органи міського самоврядування Катеринослава: формування, структура та напрями діяльності (кінець XVIII – початок XX ст.): дис... к. іст. н.: 07.00.01. Дніпропетровськ, 2007. 223 арк.
- Дитятин І.І.** Устройство и управление городов в России. Санкт-Петербург, 1875. Т. 1. 507 с.
- Ерошкин Н.П.** История государственных учреждений в дореволюционной России. Москва: «Наука», 1981. 252 с.
- Левченко Л.Л.** Історія Миколаївського і Севастопольського військового губернаторства (1805-1900): навч. посіб. Миколаїв: Вид-во МДГУ імені Петра Могили, 2006. 297 с.: іл., табл.
- Макидонов А.В.** Персональный состав административного аппарата Новороссии XVIII века: [справочник]. Запорожье: Просвіта, 2011. 336 с.
- Марченко О.М.** Міське самоврядування на Півдні України у другій половині XIX ст.: автореф. дис... к. іст. н.: 07.00.01. Одеса, 1997. 17 с.
- Савченко І.В.** Адміністративно-територіальний устрій Катеринославського намісництва (1783-1791 рр.). *Південна Україна XVIII-XIX століття. Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорозького державного університету*. 2003. Вип. 7. С. 192-209.
- Савченко І.В.** До історії місцевих органів управління Таврійської губернії (1783-1800 рр.). *Студії з історії Степової України*. Вип. 1. Запоріжжя, 2003. С. 65-72.
- Черемісін О.В.** Історичні умови організації місцевим самоврядуванням Херсона медичної допомоги населенню в кінці XVIII – початку XX ст. *Красзнавство*. 2011. № 2. С. 138-147.
- Черемісін О.В.** Міське самоврядування на Півдні України 1775-1917 рр. Херсон: «Олді-плюс», 2017. 582 с.
- Черемісін О.В.** Особливості організації адміністративного і муніципального управління Південною Україною в кінці XVIII – початку XIX ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2012. Вип. XXXII. С. 106-111.
- Черемісін О.В.** Фінанси міського самоврядування Півдня України в кінці 18 – першій половині 19 ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2012. Вип. XXXIII. С. 113-121.

Перше надходження – 15.08.2026
Прийнято до друку – 27.08.2026
Оприлюднено на сайті – 31.08.2026